

• VEREMIDŐ •

•

•

Délvidéki Soroló 8.

Sorozatszerkesztő
Mák Ferenc

Készült a Kisebbségi magyar közösségek a 20. században
OTKA 109173. sz. program keretében

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap és a Tartományi Művelődési,
Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság
támogatta

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

• VEREMIDŐ •

Magyarok a királyi Jugoszláviában (1918–1941)

Cikkek, tudósítások, helyzetjelentések
a kisebbségi életről

Válogatta, a jegyzeteket készítette
és a bevezető tanulmányt írta
Mák Ferenc

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2018

© *Mák Ferenc, 2018*

© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018*

- A LÉLEKÉPÍTÉS LÉNYEGE

Kisebbségi helyzetében is a nemzeti gondolat magaslatára lendíteni a délvidéki magyarságot

A történelmi Magyarország világháború utáni összeomlását követően a XX. század során mindvégig – egészen az egypárti hatalom megszűnéséig – a királyi, majd a titói Jugoszláviában kisebbségi sorban élő magyarság kénytelen volt megtanulni, hogy szálláshelyén, a délvidéki vármegyék területén ősei soha nem tudtak kultúrát teremteni. Önjelölt szellemi vezetői túlfűtött és túlszínezett lényeglátással hirdették, hogy a tájnak soha nem volt önmaga teremtette történelme, a magyarság társadalmilag soha nem volt oly mértékben szervezett, hogy megmutathatta volna kultúrateremtő képességét és erejét. A történelmi Délvidék magyarságának sem intézményei nem voltak, sem kellően képzett értelmisége, hogy örökölhető irodalmat, művészetet, vagy a közössége sorsát alakító tudományos értékeket teremthetett volna. Ebből azután kimondva, kimondatlanul is az következett, hogy amire a XX. században mégis szert tett, az kifejezetten a vitathatatlanul domináns szerb nemzetnek köszönheti, ami viszont már a politikai elkötelezettség mélységére is rámutatott. Az újvidéki irodalomtörténeti iskola már az 1960-as évek elején a zászlajára tűzte, és hitelesnek fogadta el Szenteleky Kornélnak a *Bácsmegyei Napló* 1927. január 30-i számában megjelentetett *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* című írásába foglalt panaszait, miszerint nemcsak, hogy vajdasági magyar irodalom nincs, de még a feltételek sem adóttak ahhoz, hogy ezen az önmagát meghatározni is képtelen vidéken valaha is irodalom szülessen. „Hogy nincsen »vajdasági« irodalom – fogalmazta meg a későbbi irodalmi vezér kellő keserűséggel –, annak oka [...] abban rejlik, hogy a Bácskának és a Bánátnak kultúrélete sohasem volt.” S ha nem volt, akkor olyan alapok sincsenek, amelyekre kellő jószándékkal és határozott elképzeléssel építeni lehetne. Ennek oka hármas eredetű: ezen a trágyaszagú lapályon hiányoznak azok a teremtő hagyományok, amelyek mozgást és lendületet adnának a teremtő képzeteknek. „Ezen a tespedt, művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék – kesergett Szenteleky Kornél Dettre Jánoshoz írt levelében –, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, francia könyvesboltok, fontenebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú

•

ötvösök, magas homlokú hitvitázók, vagy finom ujjú humanisták.” Hol lelt volna termékeny talajra a vajdasági magyar irodalom? Másodsorban a lomha, lapos, tespedt bácskai tájnak még miliője sincs, a mogorva falvakban még a parasztkunyhóknak sincs sajátos karakterük, meghatározhatatlan a lényegük, leírhatatlan a jellegük. A hortobágyi délibáb, a szilágysági, nyírségi friss szellő, vagy a szegedi földnek az illata ezen a vidéken ismeretlen, egyszóval „csúf és unalmas minden táj, egyiknek sincs lelke, íze, mesemondó kedve”. Harmadsorban megállapította, hogy a bácskai és bánági embereknek még sorsuk – sorstudatuk – sincs, „a vajdasági lélek nem vergődik, nem roppan össze, nem sikolt fel az örömtől, a vajdasági lélek éppen olyan sivár és szürke, mint a táj, amelyen él”. A földtúró parasztok „pulyák” és számítóak, viselkedésükben semmi eredeti nincs. Hiányzik belőlük a kreatív hajlam, ezért nincsenek se dalaik, se szokásaik, nincs hagyománytudatuk és nincs teremtő képzetük.¹ Ezen a vidéken kellő jóindulattal az író egy novellának sem tud hátteret találni. Ennek ellenére úgy vélte, mégis meg kell teremteni a vajdasági magyar irodalmat.

Szenteleky Kornél ezzel a kinyilatkoztatásával szinte megmérgezte maga körül a lelkeket, levelének megjelenését követően lekicsinylő véleményének komoly visszhangja támadt. A Fehér Vince állnéven publikáló Laták István 1934-ben, a *Híd* folyóirat első évfolyamának decemberi számában közölt *Különböző társadalmi rétegek lokális irodalmunkban* című, nem igazán szofisztikált publicisztikai írásában a vajdasági magyar irodalom „osztálytükroződését” keresve megállapította: a Bácska–Bánát–Baranya földjét az idők során soha nem érintették a magyar nemzeti kultúra hatásai, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály és az utánuk jövők szelleme érintetlenül hagyja ezt a pusztaságot. A nyelvújítástól kezdve az országosan ható szellemi mozgalmak egyike sem vert gyökeret ezen a vidéken. „Keserű múltú jobbágyivadék ez – írta a saját népéről Laták –, kulturálisan is jobbágysorssal a múlt századok magyar életében. *Csak a szerb kisebbségnek volt kultúrateremtő ereje e tájon.*” A nemzetiségek közé ékelt magyarság, javarészeben földműves lakosság, némi hivatal-

1 Szenteleky Kornél: Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. *Bácsmezei Napló*, 1927. január 30. 15.

noki réteggel, szabadfoglalkozású intelligenciával, vezetésre hivatott középosztály-törredékekkel, kereskedőivel, iparosaival és ipari munkásaival (a fölsorolásból a papok és a lelkészek kimaradtak) »történelmi tradíciók nélkül« képtelen volt magának kultúrát teremteni, ezért maradt »*fejlettebb sajtójú magyar vidékek könyveinek és újságainak szellemi gyarmata*«. S ha akadtak is a „kisigényű vidéken” komolyabb teremtő szándékú férfiak, elvesztek a „poros-boros *vidéki féliglétezésben*” (a kiemelés tőlem – M. F.). Laták István szerint 1918-nak kellett eljönnie, hogy az új idők és az új kezdeményezések végérvényesen felszámolják a dermesztő közönyt! Csuka Zoltán, Mikes Flóris, Haraszi Sándor, Tamás István, Szenteleky Kornél, Borsodi Lajos, Radó Imre, Fekete Lajos, Szántó Róbert, Dettre János, tehát az októbristák és az emigránsok „becsületes pacifizmusa” kellett ahhoz, hogy a Vajdaságban, e „kulturális öntudat” nélküli vidéken magyar irodalom szülessen.² Író társa, a ma már ismeretlen Schwarczer Gyula, ugyancsak a *Híd*-ban közölt *Szellemi életünk margójára – A „van” okairól és a „lehetne” feltételeiről* című írásában még egyöntetűbb volt, amikor megállapította: „A délszlávországi magyar kisebbségnek nincs kiforrott öntudata, nincs ideológiája, történelmi, faji, geográfiai és gazdasági adottságok által meghatározott, megállapodott magyar szellemi élete.”³

Még Gyöngyösi Dezső is, aki a *Sorsproblémák* című, 1937-ben Zomborban kiadott könyvében a délvidéki magyarság kiszolgáltatottságának egyik legteljesebb számvetését készítette el, úgy vélte, hogy a bácskai televény gazdagságot adott ugyan, de ezt a jólétet nem tudta kultúrává átformálni. „Ami ezen a területen kultúra volt, az egyenes függvénye volt a budapesti kultúrának, s olyan speciális helyi kultúrát, mint amilyen például Nagyváradon, Miskolcon, Győrött vagy Pécssett fejlődött ki, a bácskai talaj nem tudott magából kitermelni.”⁴ Meglátása

2 Fehér Vince [Laták István]: Különböző társadalmi rétegek lokális irodalmunkban. *Híd*, 1934. december, 10–13.; Ua. *Híd 1933–1941*; Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 1964. 267–271.

3 Schwarczer Gyula: Szellemi életünk margójára. A „van” okairól és a „lehetne” feltételeiről. *Híd*, 1934. július, 10–12.

4 Gyöngyösi Dezső: *Sorsproblémák*. Sombor, Jugoslovenska štamparija i papirnica Josip Bošnjak – Sombor, 1937. 38.

•

szerint a Bácskában az előző századokban soha nem született önálló magyar kultúra, ezért tartotta kétségbeejtőnek azt a történelmi helyzetet, amelybe a karakteres kulturális arculat nélküli közösség a trianoni döntést követően az S.H.S.-királyság idején belesüllyedt.

Amikor Szenteleky Kornél Dettre Jánoshoz intézett levelében hosszasan fejtegette, hogy a századforduló idején a bácskai városi emberek némelyikén megcsillant ugyan a pesti kabarékultúra tarka máza, mi több, olyan is akadt közöttük, aki szép könyveket olvasott, és szép álmokat álmodott a trágyaszagú földek felett, de nincs, nem született meg „a kollektív vajdasági lélek, sőt, még tiszta típusok sincsenek ebben a tarka, soknyelvű, sokhitű és egyedül gazdasági kötelekekkel összefűzött népességben”, igazából megfélemedkezett a magyar Délvidék 1867–1918 közötti gazdag fél évszázadáról, amelynek során a megyék újonnan született intézményeiben a maga sokrétűségében, teljes pompájában bomlott ki a magyar polgári kultúra.

A nemzeti újjászületés idején a vármegye új vezetésének – a kiválóan képzett hivatalnoki közösségnek – szinte az alapjaiból kellett felépítenie a magyar társadalmat. Első lépésként pénzintézeteket kellett létrehozni, hogy a kis- és középbirtokok termékei számára piacot teremtsenek. Második lépésként a mezőgazdaságot kellett modernizálni, hogy a birtokok a piacokat megfelelő terményekkel lássák el. Ehhez viszont új szellemiségű, az érdekeit fölismerő és szem előtt tartó, vállalkozói társadalomra volt szükség. Az új, immár európai igényű polgárság megteremtését azonban csak az iskolák átalakítása és újjászervezése révén lehetett elérni. A Bácska és a Bácsán területén sorra alakultak a gimnáziumok, a kereskedelmi középiskolák és a polgári tanintézetek. Az akkor már közel 150 éves múltú visszatekintő szabadkai főgimnázium mellett 1872-ben Zomborban és Újvidéken, 1876-ban Zentán, néhány évvel később, a katonai határőrvidék felszámolását követően, az 1870-es évek végén Pancsován, 1875-ben Fehértemplomban, 1877-ben pedig Nagyikindán is létrehozták a magyar tannyelvű főgimnáziumot, ahová a kultuszminisztérium a kor legkiválóbb tudós tanárait helyezte ki oktatónak. Így került Szabadkára Jámbor Pál után Iványi István a történelem, és Toncs Gusztáv az irodalom és a bölcsélet tanára, Pancsovára Kiss Lajos a történelem és a földrajz, Románecz Mihály a magyar nyelv, az irodalomtörténet és a történelem, Tordai György a földrajz és

•

a történelem, Vizoly Zakariás a német nyelv és irodalomtörténet, Wiggand János a magyar és a német nyelv, valamint az irodalomtörténet tanára mellett Fináczy Ernő bölcsésztudor a görög és latin nyelv tanára, Nagyikindára Morvay Győző bölcséleti doktor a latin, a német nyelv, valamint a magyar nyelv és irodalom tanára, Fehértemplomba pedig Bászel Aurél a görög és a latin nyelv, Vajda Károly a klasszika-filológia, Király Pál a magyar történelem, Téglás Gábor a régészet tanára mellett Sziklay Ferenc, kiváló író, a magyar irodalom tanára. Mellettük az újvidéki polgári iskola tanáráként Avar Gyula a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tanára volt meghatározó egyénisége a bácskai és a bánási középiskoláknak. Közöttük elvértve akadtak olyanok, akik a Délvidék szülöttjeként a saját városukban oktathatták a tudományokra az ifjú nemzedékeket: Radics György előbb Szabadkán, majd Zomborban, Loósz István Szabadkán, a tanári pályáját Baján kezdő Margalits Ede a szláv nyelvek, a latin, a történelem és a magyar irodalom tanára ugyancsak Zomborban, a bajai születésű Erődi Dániel pedig Nagyikindán kapott főgimnáziumi katedrát, velük egyidőben a szabadkai Frankl István közmegelegedésre tizenhét évig állt az újvidéki magyar főgimnázium élén, és szerkesztette az általa alapított *Újvidék* című hírlapot. Mert a tudós tanárok tevékenysége nyomán a délvidéki városokban megszületett a magyar sajtó intézménye is, és gazdag volt a korszak könyvtermése.

Ekkor jelentette meg Iványi István a Szabadka város támogatásával elkészített *Szabadka szabad királyi város története* című munkájának két kötetét (1886 és 1892), magyar, szerb és német nyelven megjelent Milleker Bódog *Versecz szab. kir. város története* (1886) című monográfiájának két kötete, és Újvidék szab. kir. város közönségének támogatásával – ugyancsak három nyelven – napvilágot látott Érdujhelyi Menyhért *Újvidék története* (1894) című könyve is. 1906 és 1909 között Szabadkán öt kötetben jelent meg Iványi István fő műve, a *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, és a millenniumhoz közeledve egyre szaporodtak az iskolatörténeti tanulmányok is, amelyek közül kiemelkedett Steinbach Antal *Torontál vármegye és Páncsova törvényhatósági joggal felruházott város tanügyi állapota 1776/77–1889/90* (1892), Buday József *A verseczy m. kir. állami főreáliskola története* (1896) és Jeszenszky Dezső *A zombori magyar*

•

királyi állami főgymnasium története 1872–1895 (1896) című monográfiája. Az 1867–1918 közötti fél évszázad során a közönség soha nem tapasztalt nagy érdeklődéssel fordult a múlt eseményei felé, ennek volt köszönhető a történeti munkák népszerűsége. 1883-ban az országban harmadikként alakult meg Zomborban a *Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat*, melynek évnegyedes füzetei közölték a történeti kutatások eredményeit. Az 1885–1918 között megjelent *Évkönyv* harminchárom évfolyama máig hivatkozott forrása a történelmi ismereteknek. A korszak vezető történésze, Dudás Gyula – aki a Délvidéken elsőként szerzett tudományos fokozatot a történettudomány terén – sorra jelentette meg tudományos dolgozatait, melyek sorából jelentőségével kimagaslik a Szilágyi Sándor előszavával megjelent *A zentai csata* (1885) és *A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban* (1886), továbbá a *Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei* (1886), s még ugyanabban az évben sajtó alá rendezte a *Szerémi György emlékirata* (1886) című kötetet. Mindezek a munkák meghatározó szerepet játszottak a magyar polgári öntudat kialakulásában, s ezzel maguk a történetírók is tisztában voltak.

A korszak regényirodalma is megteremtette a maga műveit. Csutor Gyula *Megbukott a mama!* című munkája 1868-ban még a Deák Ferenc-i bölcsélet jegyében alkotta meg a cselekvő polgár alakját, négy évtizeddel később Kanizsai Ferenc *Iffabb Sóti Pál* (1909) és Balogh Imre *Zsivánovits Porfir de genere Zsiván* (1909) című regénye azonban már az elfáradt, megújulni nem képes magyar társadalom haldoklását látva, a nemzetvesztés sötét jóslatát vizionálta, végül Gozdsu Elek *Köd* című regénye a kiábrándult birtokos osztály pusztulását is megmutatta.

Különösen értékes fejezete a délvidéki írók, költők, újságírók és tudós tanárok munkásságának a magyar-szerb irodalmi kapcsolatok ápolása. Ebben a munkában (is) Radics György járt az élen, szabadkai éveit után az általa Zomborban újra alapított *Bácska* című lapban sorra jelentek meg a szerb népköltészetéről írt tanulmányai és ismertetői: *Hunyadi János a szerb népköltészetben* (1878), *A szerb népköltészetéről* (1879), *Rigómezei dalokból (Murat szultán levelet küld Lázár cárnak)* (1880) és *Hunyadi Mátyás a délszláv költészetben* (1884). 1883-ban iskolai használatra önálló kötetben is megjelent *A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben* című tanulmánya. Pályatársa, Dömötör Pál 1890-ben Budapesten a Méhner kiadónál megjelent lírai füzetének

•

címét is versebe szedte: „*A nemzetiségek, vagy horvát, oláh, tót, szerb és németség! / Legyen velünk áldás és békeesség*”. Lezárása volt ez a gondolat gazdag fordítói tevékenységének, melynek során kora szerb költészetének a legkiválóbb alkotásait – elsősorban Jovan Jovanović Zmaj és Branko Radičević verseit – ültette át magyarra, és tette közzé *Őszi rózsák* (1895) című kötetében. Példájukon fölbuzdulva Trencsény Károly a *Jugovicsok anyja* (1910) című szerb epikai költeményt ültette át magyarra. Margalits Ede pedig – már a budapesti szláv tanszék tanáraként – a horvát Ivan Mažuranić *Csengics Szmail Aga halála* (1896) című „költői elbeszélésének” magyar tolmácsolásával ajándékozta meg az olvasóit. Az újvidéki Piukovich Sándor pedig *A szerb népköltészet* (1910) címmel adta ki értekezését.

A pancsovai főgimnázium tanára, Románecz Mihály *Szerb nyelvtan, tekintettel a horvát nyelvre* (1889) címmel tankönyvet állított össze a magyar állami közép- és polgári iskolák, valamint a hazai közönség számára. Egy évvel később azután a pancsovai magyar királyi állami főgimnázium értesítőjében közzétette *A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben* (1890) című tanulmányát. Ekkor készítették el a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával az újvidéki Brancsits Blagoje és Derra György szerb főgimnáziumi tanárok a *Magyar–Szerb* (1889) és a *Szerb–Magyar* szótárt (1894). Az 1880-as, 1890-es években születtek a Bácska és a Bánság magyar tudományos életében ez első etnográfia tanulmányok: Szőke Endre *Vonások a volt Temesi Bánság népéletéből* (1890) című tanulmánya a fehértemplomi főgimnázium értesítőjében jelent meg, Fogl János újvidéki tanár pedig 1914-ben tette közzé *A krassó-szörényi románok között* című munkáját.

Aki tehát végigtekint a Bácska és a Bánság kiegyezést követő fél évszázada szellemi termékeinek e gazdag gyűjteményén, még politikai elfogultágtól vezérelve sem beszélhet szellemi szegénységről, gyarmati kiszolgáltatottságról, feudális alárendeltségről – még kevésbé a szerb kultúra egyedüliségéről. A magyar polgári társadalom intézményeiben a korszak magyar irodalmi és tudományos életéhez méltó alkotások születtek, melyeknek a fővárosban és a vidéken is megvolt az értő közönsége.

A Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlását követően 1918. november 5-én megkezdődött az ország megszállása, a szerb katonaság november 9-én elfoglalta Újvidéket, majd Zomborba és

Szabadkára történt bevonulását követően néhány hónap alatt felszámolta a magyar polgári társadalom valamennyi intézményét; iskoláit – mindahány főgimnáziumával együtt –, tudományos egyesületeit, olvasóköreit és egyleteit bezáratta, lapjait megszüntette⁵. Hogy milyen elképesztő erőszakkal, s milyen indulatoktól fűtötten zajlott a magyar társadalom, a magyar gazdaság és a magyar kultúra lebontása, bizonyítja Steuer György Torontál vármegye utolsó magyar főispánjának, 1919–1922 között kisebbségi államtitkárnak 1919. szeptember 28-án született „*Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről*” című jelentése, melyet A. Sajti Enikő tett közzé a *Limes* folyóirat 2012. 4. számában. Az államtitkári jelentésből kiderül: „a megszállás első pillanatától kezdve, tehát már a békeszerződés megkötése előtt megkezdődött a magyar közigazgatás, hatalmi struktúra, a magyar politikai és kulturális intézményrendszer leépítése, az oktatási struktúra szétverése, a hatalmi elit totális cseréje, beleértve a tulajdonviszonyoknak a szlávok javára történő átrendezését is”.⁶ A szerb katonaság dél-magyarországi vármegyék területére történt bevonulásának eseményeit összefoglaló államtitkári jelentésben olvasható: „Az említett országrésznek az ellenség által történt megszállásával oly közállapotok következtek be, melyek az ottani magyar, német, bunyevác, sokác és tót lakosság körében a legnagyobb nyugtalanságot és elkeseredést okozzák, és előreláthatólag kihatással lesznek a lakosságnak jövőbeli magatartására nézve is.”⁷ A magyarság helyzetét kétségbeejtőnek látta, zaklatásáról, kifosztásáról, fenyegetéséről és megfélemlítéséről oldalakon át értekezett. Belgrád hivatalnokai a rekviráló csapatok megbízásával felruházva érkeztek a vidékre, s „elvitték az összes telekkönyveket, kataszteri hivatalokat, pénzügyi igazgatóságokat és adófelügyelőseégeket. Minden okiratot és feljegyzést, 40 évi fáradtságos munka eredményét, mint értéktelen

5 A. Sajti Enikő: Magyarok a politikai jogfosztás időszakában, 1918–1922. In: *Impériumváltások, revúzió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 11–27.

6 A. Sajti Enikő: Bevezető. In: „*Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről*” – Steuer György államtitkár jelentése a Délvidék szerb megszállásáról, 1919. szeptember 28. *Limes*, 2012. 4. sz., 44.

7 Uo. 46.

•

káposztát és répát vasúti kocsikba dobtak, baromi kulturálatlanságukban nem is sejtve, hogy milyen helyrehozhatatlan, mérhetetlen anyagi és erkölcsi károkat okoztak [...]” – írta Steuer György a jelentésében.⁸

Az új – még felettebb ideiglenes – hatalom intézkedései nyomán *a Bácska és a Bánság városaiban és falvaiban megszűnt létezni a polgári magyar kultúra*. Képviselői, a tudós tanárok, a történetírók, a lapszerkesztők és a művelt hivatalnokok – a lateineri értelmiség –, a közigazgatásban dolgozókkal együtt rövid pár hét leforgása alatt elhagyták a vidéket és a demarkációs vonalon túli Magyarországra menekültek. A délvidéki magyarság a berendezkedő szerb uralom alatt úgyszólván értelmiség nélkül maradt. Ezt nevezte A. Sajti Enikő *A Délvidék elcsatolása, 1918–1920* című tanulmányában „közszolgálati őrségváltásnak”.⁹ Nem arról van tehát szó, hogy a Délvidéken „soha” – így a XIX. században sem – nem volt magyar kultúra, hanem arról, hogy a megszálló szerb csapatok nyomában megjelenő hivatalnoki apparátus brutális kegyetlenséggel számolta föl a magyar polgári társadalom intézményrendszerét, és üldözte el az értelmiség jelentős hányadát. Az alkalmazott erőszakba szinte egyik napról a másikba beleroppant a magyar közélet, s aki annak előtte hivatalt vállalt, most elmenekült, vagy otthonának falai között mérlegelte túlélési esélyeit. Senteleky Kornélnak és nemzedéktársainak a királyi Jugoszláviában politikai megfontolásból egyszerűbb volt a nemzeti múltat ostorozni, mint őszintén számot vetni a történetekkel. Panaszaik arra a termő lapályra hullottak, amelyet valamennyien oly elszántan kárhoztattak, s az idő múlásával a kulturálatlan magyar Délvidékről mondott ítéletük kánonná merevedett. Vajon miért kellett volna a délvidéki tudós tanárok és a kiváló történetírók nagy nemzedéke után Senteleky Kornélnak új magyar irodalmat alapítaniuk, ha a magyar polgári társadalom intézményeiben átmenthette volna értékeit a XX. századba? Fenyves Ferenc, a *Bácsmegyei Napló* tulajdonosa és szerkesztője 1929-ben – nyilván a történeti romok alapos ismeretében – egy irodalmi almanachhoz írt

8 Uo. 49.

9 A. Sajti Enikő: *A Délvidék elcsatolása, 1918–1920*. In: *Büntudat és győztes fölény*. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2010. 32.

bevezetőjében így fogalmazott: „A jugoszláviai magyar író és újságíró is légtüres térben dolgozik. Nincs kapcsolata, nincs összhangja az olvasójával és ez nem a jugoszláviai magyar írónak a hibája, hanem a jugoszláviai magyar olvasóé, aki sokkal közönyösebb, semhogy biztató, korholó kritikáit és megjegyzéseit tudatni tudná vagy akarná az íróval. [...] Nálunk hiányoznak a lelkes olvasók, és már nem is beszélünk a lelkes irodalombarátokról, az áldozatkész mecénásokról, csupán azokat hívjuk tetemre, akik szívükbe fogadnak egy-egy irodalmi alkotást, de akik oly fukarok ennek a véleményüknek a kimondásával, hogy a jugoszláviai magyar író tőlük hiába várja a biztató szót, amely megmutathatná, hogy munkája, gondolata nem a közönybe vész, és amely támogató erőt adna új alkotásokhoz.”¹⁰

A *Bácsmegyei Napló* lapjain 1926 karácsonyát követően 1927 első hónapjaiban lezajlott írói, irodalmi, olvasói és értő közönséget kereső vitában a ma már ismeretlen hozzászóló, Szántó Miklós kellő tapintattal fejtette ki: tagadhatatlan, hogy az utódállamok irodalmi életéhez képest a vajdasági magyar irodalom a legkevésbé fejlett, a leggyöngébb és a legkevesebb – az irodalmat kellő elfogadható szinten művelő – írói tud felmutatni. Ennek okát nem abban kell látni, amit Dettre János mondott, hogy itt nincs olyan eszmei vezető, aki a tehetségeket felkutató és támogató, hiszen ilyen értékteremtőkben az erdélyi és a felvidéki magyar irodalom sem bővelkedik, mégis arrafelé összehasonlíthatatlanul gazdagabb a irodalmi virágoskertje. Irodalmunk fénytelenességének oka az – mutatott rá Szántó Miklós –, hogy „a vajdasági magyarságnak van a legkevesebb jogi és politikai szabadsága. A szabadságnak a hiánya megérzik az irodalmon is, mert minden, ami korlátok közé van szorítva, tespedésre ítéltetett.”¹¹ És ez volt a lényeg! A szerb hatalom páratlan kegyetlenséggel látott hozzá a délszláv állam megteremtéséhez, a katonaság, a rendőrség mellett a hivatalnokok ezrei ügyködtek azon, hogy a meghódított Délvidéken felszámolják a magyar történelem és a magyar kultúra emlékét.

10 F. [Fenyves Ferenc]: Lecturis salutem! Néhány szó az olvasónak – az olvasóról; In: *Almanach 1929*. A Bácsmegyei Napló karácsonyi melléklete. Subotica, Minerva nyomda és lapkiadó Részvénytársaság, 1929. 3.

11 Szántó Miklós, dr.: A vajdasági irodalom. *Bácsmegyei Napló*, 1927. január 23. 15.

•

Ma már gazdag történeti irodalma van az 1918-ban kisebbségi sorsra jutott bácskai és bánási magyarság társadalmi leépítési folyamatainak. Az 1930-as években Csuka János, Kende Ferenc és Gyöngyösi Dezső a korszak tanúiként szóltak a délszláv agrárreform révén vagyontól megfosztott birtokosi osztály kisémmizésének tragédiájáról, a magyar iskolák, kulturális intézmények fölszámolásáról, a hírlapok betiltásáról és a magyar hivatalnoki kar elüldözéséről. A magyar kisebbség gazdasági leromlásának, kulturális háttérbe szorításának, a közhivatalokból való kiszorulásának és politikai elhallgattatásának ma már részleteiben is ismertek a körülményei. Mészáros Sándor úttörő kötetei, a *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929* (1981) és a *Mađari u Vojvodini 1929–1941* (1989) után A. Sajti Enikő szegedi történész kiváló tanulmányok és könyvek sorát – *Kényszerpályán – Magyarok Jugoszláviában 1918–1941* (1997), *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947* (2004), *Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok* (2010) című munkáit – szentelte tisztánlátásunk gyámolítására, s tanítványa, ifjabb Dévavári Zoltán is a közelmúltban mutatkozott be *Új partok felé – Kisebbségi kiütkezés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)* (2014) című, igen hasznos kötetével. Amit a historiográfia a keserves múltból megmutathat, azt történetíróink kellő lelkiismeretességgel föltárták, fájdalmas történeteket bontottak ki a történelmi idők homályából. Amit azonban nehezebb megmutatni, azok a lelki folyamatok, amelyek úgyszólván évtizedekre megbénították a cselekvésre kész, közösségük sorsának alakítását vállaló embereket, szellemi vezetőket. Amit e nemes történeti munkák ismeretében a kései utód évszázad múltán is keres, az a kisebbségi közösségépítés hatalmas munkájába fektetett erőfeszítések megszületésének, kibomlásának és működésének rendszere. Hogyan szerkesztett lapot a terrorral fenyegetett laptulajdonos? Hogyan tanított magyar betűvetésre az elbocsájtott tanító? Hogyan fogalmazta meg vigasztaló üzenetét a plébános? Hogyan nézett kenyér után a földjétől megfosztott gazdálkodó, és hogyan fogott hozzá a közösség megszervezéséhez a lelkiismeretes értelmiségi ember? Az értelmiségi, aki világosan fölismerte, hogy a magyar középosztály hivatalától történt megfosztását és elüldözését, valamint a birtokosi osztály fölszámolását követően a Vajdaságnak nevezett új közigazgatási terüle-

ten belül a legfontosabb – mert legszámottevőbb – magyar társadalmi réteg a kisgazdák közössége volt, ők jelentették a jugoszláviai magyarság gerincét. Ennek az osztálynak a megőrzése, gazdasági potenciáljának a növelése, alkotó-teremtő erejének a gyarapítása a jugoszláviai magyarság legalapvetőbb sorskérdésévé vált. Mellettük a magyar kisiparosok és kiskereskedők közössége kereste a piacokon történő megmaradás lehetőségét. Ezért mutatott rá Gyöngyösi Dezső: „A vajdasági magyarság legalább 80 százalékban a földművelésből él, és így ennek a társadalmi osztálynak egészséges alapra való helyezése, és ezáltal fennmaradásának lehetővé tétele egyenlő a jugoszláviai magyarság fennmaradásával. A falu az a tartalék, ahonnan a városi magyar kisebbség is utánpótlást meríthet, és így elsőrendű feladat a magyar falu és a magyar földműves osztály gazdasági felemelése. Ha a magyar falut sikerül politikailag és gazdaságilag felemelni, úgy ez felemelkedését jelenti az egész kisebbségi magyarságnak is.”¹² A lateiner értelmiség és a művelt ifjúság kimaradt a közhivatalokból, ügyvéd és orvos a legjobb esetben is szabad pályára kényszerült, közülük vállalkozhattak a legelszántabbak a közösség társadalmi-politikai megszervezésére. Nekik kellett megtalálniuk azokat az eszközöket, amelyek erkölcsileg hitelesek, politikailag érvényesek, a közmorál tekintetében pedig előremutatók voltak. Így történhetett, hogy a legkiválóbbak közül Szenteleky Kornél, a vidéki orvos irodalmat szervezett, Kristály István vidéken tanított betűvetésre, Draskóczy Ede kulturális egyesületet, Népkört vezetett, Fenyves Ferenc hírlapot szerkesztett, Várady Imre, Deák Leó és Sántha György ügyvédek pedig megalakították a Magyar Pártot. Egyéni elhatározások és elkötelezettségek erejéből épült újjá a délvidéki magyar társadalom. Ahogyan Draskóczy Ede *Magyar mentalitások, magyar irodalmak* című írásában hangsúlyozta: egy olyan ország, ahol leomlottak a régi falak, ott kötelező az építkezés. Az újraépítés úgyszólván létkérdése a közösségnek.¹³

Abban tehát jószerevével mindenki megegyezett, hogy a kisebbségi sorsra jutott délvidéki magyarságnak akkor lesz esélye a megmaradásra,

12 Gyöngyösi Dezső: *Sorsproblémák*. Sombor, Jugoslovenska štamparija i papirnica Josip Bošnjak – Sombor, 1937. 29.

13 Draskóczy Ede: *Magyar mentalitások, magyar irodalmak*. *Vajdasági Írás*, 1928. december 23. 417.

•

ha előbb lélekben és szellemben, majd a társadalmi és a közéleti intézmények tekintetében haladéktalanul hozzálát az építkezéshez. Ehhez azonban 1918–1920 után alig maradt tere, lehetősége: a déli vármegyék gazdag lapkiadói tevékenysége¹⁴ megszűnt, s bár később, kisebbségi sorsban is a sajtó volt a legbiztosabb fóruma és lehetősége a véleménynyilvánításnak, az impériumváltást követően mindössze néhány hírlap – a szabadkai *Bácsmegyei Napló* (1929 után *Napló*) és a *Hírlap*, az újvidéki *Délbácska* (1929 után *Reggeli Újság*), a nagybecskereki *Torontál* (1929 után *Közakarat*), az óbecsei *Tiszavidék*, a zentai *Sentai Újság* és a zombori *Friss Újság* (később *Új Hírek*) – biztosított lehetőséget a közösség megszólításához. Valahol a lapok mögött tevékenykedő nyomdák és nyomdatulajdonosok alakították a magyar folyóirat- és könyvkiadást is, igaz, 1929 után egyre határozottabban, egyre magabiztosabban, egyre céltudatosabban.¹⁵ Hasonlóan a hírlapkiadáshoz, az egyesületi élet is közel egy évtizeden át kereste a kibontakozás lehetőségét.

Ilyen körülmények között az új, vezető értelmiség jelesei határozottan felismerték, csak akkor lesz képes a bácskai, a bánási és a drávaszegi magyar közösség bármit is tenni sorsa javítása érdekében, ha kisebbségi helyzetükben megteremtik a magyar egységet, ha felszámolják a klasszikus osztálytagolódásban létező társadalmi elkülönüléseket, ha zsellér és közép-birtokos, ha tanító és iparos, ha orvos és lelkész együtt, közös elhatározással lát neki a közösségépítésnek. A gazdasági leromlás, a kulturális háttérbe szorulás, a közhivatalokból való kiszorulás, a politikai elnyomás együttesen a nagy összefogásra, a magyar egység megalkotására sarkallta a programadó értelmiséget, amelynek kiválóságai rámutattak: csak öntudatos kisebbségi sorsvállalással, csak a történelmi tisztánlátás birtokában lehet kellő felelősséggel programot és célt adni a magyarságnak. Kende Ferenc *Magyar szellem – kisebbségi szellem* című tanulmányában rámutatott: minden gyöngeségünk, tapogatózó útkeresésünk a kisebbségi gondolkodás, helyzetfelismerés és tisztánlátás

14 Simonyi Mária: *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén.*

Tóthfalu, Logos, 2003. 5. [Az egykori Bács-Bodrog, Torontál és Temes vármegye 31 helységének 194 lapját dolgoztam fel.]

15 Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941.* Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1988.

hiányának a következménye. „A kisebbségi gondolkör különálló, pontosan meghatározható, szigorú szabályokkal körülírható szellemiség, aminek fel kell szívódnia vérünkbe, agysejtjeinkbe és idegrendszerünkbe.”¹⁶ Azt is világosan látta, hogy a kisebbségi szellem a magyar társadalom vezető értelmiségében lassan – csak egy évtized múltán – érhetette el a tudatosságnak azt a fokát, amely határozott szerepvállalásra bírta. „A magyar kisebbségi társadalomnak – írta kellő tisztánlátással –, ha nem akar elpusztulni, elsősorban a szellemiségében kell megújhódnia.”¹⁷ Az ő, és legkiválóbb nemzedéktársai felismerése nyomán indult meg a Délvidéken a magyarság újjászervezésének nemes kísérlete. Gráber László, a Magyar Párt egyik vezetője rámutatott, hogy a Délvidéken a politikai szerepléssel járó kockázatot politikai újoncnak kellett vállalniuk, olyanoknak, akik nem parlamenti demokráciában tanulták a közösségi képviselőt összetett munkáját, s akiknek „a kisebbségi kérdés lényegéről, a kisebbségi politika eszközeiről és módszereiről sejtelmük sem volt”, ezért járatlan utakon, egyéni megtapasztalások és felismerések nyomán, egy évtized alatt kellett megtanulniuk, hogyan kell az adott viszonyok mellett kisebbségi politikát csinálni.¹⁸

Hogyan, milyen értékek, milyen eszmei tartalmak mentén alkotható meg a magyar egység? Kende Ferenc szerint a magyar eszményiség történelmi múltunk és népi hagyományaink ismeretéből, a szülőföld kultúrájának szeretetéből, az elődök emlékéhez való határtalan ragaszkodásból, a verejtékes, kétkezi munkából és a művészi teljesítményekből fakadó érzések összességéből. (Mindazok az értékek, melyeket a délvidéki polgárság 1867–1918 között megteremtett, életre hívott ezen a vidéken!) Ezek az elemek alkotják azt, amit magyar lelkiségnek nevezünk. „Csak tisztán a magyar lelkiség a maga töretlen ragyogásában lehet az, amely magyar társadalmunk keretén belül mutatkozó különféle érdeket és nézetet, politikai széthúzást el tud hallgattatni, és bennünket egy nevezőre hozni” – mutatott rá az újságíró.¹⁹

16 Kende Ferenc: Magyar szellem – kisebbségi szellem. In: Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak*. Noviszád, Farkas és Dürbeck nyomda, 1940. 15.

17 Uo. 19.

18 Gráber László, dr.: Tíz év kisebbségi sorsban. In: *Vagyunk!* A Bács megyei Napló karácsonyi melléklete. Szubotica, Minerva nyomda és lapkiadó Részvénytársaság, 1928. 61.

•

Csuka János a délvidéki magyarság lelkiiségének lényegét keresve úgy látta: a kisebbségi öntudat akkor teljes, csak akkor valódi értékű, ha a kisebbségi polgárt teljes racionalizmusával áthatja a helyzetéből eredő létfeltételek határozott felismerése, ha tudja, ha meggyőződésévé válik a fölismerés, hogy ő kisebbségi helyzetében kísérli meg a társadalomépítést. Társadalmat pedig úgy építhet, ha mindent, ami hasznos és jó, ami a kisebbség fennmaradásának megkönnyítése céljából a maga javára fordítható, találkozik a tudatosított kisebbségi gondolat gyűjtőközpontjában. „Ha ez a hasznos anyag együtt van, akkor alakul ki az egészséges magyar kisebbségi élet és világszemlélet. Tehát nem az ellentétes, jobb vagy baloldali felfogásokból kapjuk a helyes és ösztönös kisebbségi szemléletet, hanem azok minden használható, a kisebbség által igényelhető jó alkatainak összességéből. A kisebbségi sorsban megszűnt a merev magyar jobboldaliság, és nem boldogulhat a túlzó baloldaliság sem. A kisebbségi polgár a maga egészen egyéni, óvatosan és okosan leszűrt kisebbségi életszemléletével, amely a gyakorlat és a tapasztalatok következtetéseinek összességét adta, s felette áll mindkét világnézetnek. Aki akár a konzervatív, akár a haladó felfogásnak akart nagyobb szerepet juttatni ebben a sajátságos légkörben, soha nem jutott el az igazi kisebbségi álláspontig.”²⁰

Draskóczy Ede óbecsei ügyvéd és lapszerkesztő *Kisebbség és erkölcsiség* című, 1940-ben a *Kalangyában* közölt tanulmányában így tekintett vissza a kisebbségi sors kezdeti éveire: „A kisebbségi sors minden előkészület nélkül ért bennünket. Nem voltunk rá fölkészülve, nem voltak meg az élet működtetésére szánt szerveink. Teljesen magunkra maradtunk és magunkra voltunk utalva. Az értelmiségnek az a része, amely hivatva lett volna a szerves működés átvételére, legnagyobbbrészt emigrált. Az a része pedig, amely itt maradt, csak kis százalékban volt alkalmas arra, hogy változott viszonyokba illeszkedve átvegye a nemzetfenntartó szerep felelősségteljes munkáját.”²¹ Úgy vélte: a délvidéki

19 Kende Ferenc: Megalkotható-e a magyar egység? In: Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak*. Noviszád, Farkas és Dürbeck nyomda, 1940. 45.

20 Csuka János: A délvidéki magyarság lelkiisége. In: *Kisebbségi sorsban*. A délvidéki magyarság húsz éve. Tanulmányok és kritikák I.; Subotica, Minerva, é. n. [1941], 124.

21 Draskóczy Ede: Kisebbség és erkölcsiség. *Kalangya*, 1940. július–augusztus–szeptember (7–8–9. szám), 290.

magyar társadalomban az élet parancsa, a túlélés vágya alakította az életpályákat, osztotta a feladatokat. Nem a felkészültség volt a döntő, a munka szólította meg az embereket, így lett az orvusból politikus, ügyvédből lapszerkesztő, tisztviselőből színházi rendező, tanítóból társadalmi szervező, mérnökből közgazdasági szakértő. A hivatástudatnak ebből a mélységes-mély elkötelezettségéből Draskóczy tanulságként megállapította: „a kisebbség nem egyszerűen azt jelenti, hogy szám szerint kevesebben vagyunk, mint az államalkotó nép. A kisebbség életet, szerves létet, az életfenntartási ösztönök sürgető megnyilatkozását, s az ehhez szükséges szerveknek parancsoló szükségyszerűséggel való munkába állítását is jelenti. A kisebbség tehát nem egyszerűen csak szám, nem a népszámlálás végösszege és eredménye, hanem magasabb természeti és erkölcsi fogalom. [...] a kisebbség erkölcsi lényegéből nő ki az a törekvés is, hogy azt a hátrányt, amellyel a társadalmi, gazdasági, s az élet egyéb versenypályáin indulni kénytelen, a maga javára fordítsa.”²² Draskóczy szerint a kisebbségnek erkölcsi küldetése van, nemcsak azért, mert nemzetfenntartó munkát végez, hanem azért is, mert a magyarságnak egy tökéletesebb embertípust nevel ki. „Ez a típus edzettebb, harcosabb, igazságait bátran hívó és valló, tehát az anyagiaktól következképpen eloldottabb, határozottan azt mondhatjuk: szellemibb, mint a régi ember. De különösen a népi együttélés és közösség gondolatában jártas, a társadalmi egység iránt sokkal több érzékkel bíró újabb ember.”²³ Meggyőződéssel hirdette: minden polgári munkának csak annyi erkölcsi értéke van, amennyit a kisebbségi életközösség szempontjából ér.

A délvidéki magyarság társadalmi, szociális és kulturális megszervezése erőteljes lendületet 1926-ban vett, amikor a magyar kormány titokban ugyan, de kellő határozottsággal szorgalmazta az erdélyi és a felvidéki tapasztalatok délvidéki megismerését és gyakorlati alkalmazását. A Sajti Enikő *A Magyar Párt megalakulása és tevékenysége 1922–1929.* című tanulmányában úgy vélte, hogy erre a fordulatra Jakabffy Elemér és Prokopy Imre találkozását követően került sor. A találkozás

22 Uo. 291.

23 Uo. 294.

ténye igen, annak részletei azonban nem ismeretesek. A Magyar Párttal szemben ekkor fogalmazódott meg a követelés, hogy „túl kell lépni a kizárólag választási célokra orientált kisebbségi munkán, és összhangot kell teremteni a politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági tevékenység között”.²⁴ Határozott arculatú, öntudatos közösséggé kell formálni a magára maradt népet. Az sem véletlen tehát, hogy Draskóczy Ede 1928. november 17-én és 18-án, az óbecsei Népkör hatvan éves jubileuma alkalmából a Marosvécsi Helikon példája nyomán hívta össze közös gondolkodásra az Óbecsei Helikont, melyen megjelent a Bácska és a Bánság vezető magyar értelmisége, s hogy Kende Ferenc a magyarság megszervezésének lehetőségét kutatva a Vásárhelyi Találkozó zárónyilatkozatát, a *Hitvallást* tekintette irányadónak. A példák fölrázták a közösségükért cselekedni szándékozókat. Joggal állapította meg Herceg János, hogy a kisebbségi sors első tíz esztendeje a tájékozódás kora volt, amely „népünk erejét a politika gyűjtőmedencéjébe próbálta vezetni”, majd 1929 után, „amikor Sándor király diktatúrája lehetetlenné tette a kisebbségi politikát, megkezdődött a magyarság lelki megújítása”.²⁵

Joggal merül föl a kérdés: eredményes volt-e a délvidéki magyar társadalom 1920 utáni megújulási kísérlete, vezető értelmiségének közösségépítő munkája meghozta-e a maga méltó gyümölcsét? Erre a korszak tanújaként is számon tartott Herceg János adott első pillantásra meglepőnek tűnő választ, amikor úgy vélte, hogy a fennmaradásért vívott – olykor elkésérítő – küzdelmek és harcok során a jugoszláviai magyar kisebbség lélekben, szellemben és öntudatában határozottan megerősödött. Elemzése során a messi múltból indult, s hosszan fejtegette: a szerb nemzetnek a történelmi Magyarországon élő része az első világháború kitöréséig kiépítette a maga nemzeti intézményeit, értelmiségét a zombori szerb tanítóképzőben iskoláztatta, papjait, lelki gondozóit Karlócán nevelte. Zomborban, Karlócán, Újvidéken, Temesváron, Szabadkán és Versecen megszületet a szerb irodalmi klasszicizmus, a

24 A. Sajti Enikő: A Magyar Párt megalakulása és tevékenysége 1922–1929. In: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 67.

25 Herceg János: A szerkesztő előszava. In: Herceg János szerk.: *A diófa árnyékában*. Délvidéki elbeszélők. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1942] 5.

•

Zastava című újvidéki szerb napilap politikai fórumot biztosított még a magyarellenes indulatoknak is. A *Szerb Matica* ekkor már a nemzeti mozgalom akadémiai szintű intézménye volt, a kisvárosi olvasóköri – a čitaonicek – mellett pedig az újvidéki *Szerb Nemzeti Színház* a nemzeti nyelv pallérozásának a pódiuma lett. Senki ne higgye – figyelmeztetett Herceg János a *Kalangya* 1942. január-februári számában megjelent *Fiatalok, szóljatok!* című írásában –, hogy ezekben az intézményekben a korabeli társnemzetek, a németek vagy a szerbek részéről öncélú tudományos munka folyt volna. Az intézményi munka „politikai jogaik kiharcolásánál nagy szerepet játszott mind a délvidéki szerbeknél, mind a németeknél. S a nacionalizáló törekvéseket is ezzel a »tudományos« munkával igyekeztek alátámasztani” – mutatott rá, és Aleksa Ivić történész és Vasa Stajić író munkásságát hozta fel példaként.²⁶ Parlamenti képviselő hiányában bizonyos, hogy mindez nem volt elegendő, nem elégítette ki a szerbség nemzeti törekvéseit. De mennyivel lett kevesebb a „vajdasági” szerb társadalom 1920 után, amikor a királyi Jugoszlávia úgy ürítette ki a szellemi műhelyeket, mint ínséges esztendők a gondos gazda magtárait? Ugyancsak Herceg János a *Délvidéki Magyarság* című szabadkai napilap 1943. január 23-i számába megjelent *Egy akol – egy pásztor* című írásában elmondta, az újvidéki *Srpska matica* vezetői a harmincas évek elején kétségbeesetten tették szóvá, hogy a nemzeti intézmények köre csoportosult szerb értelmiség legjavát elcsábította Belgrád, aminek következtében az egykor oly csodálatra méltó vajdasági szerb szellemi életet a pusztulás veszélye fenyegeti. „A magyarok helyett – írta Herceg János – inkább a szerbek érezhették vidéken magukat, s a száz év alatt elért eredményeik olyan arányban mentek veszendőbe, amilyen arányban a magyarság erősödött.”²⁷ Ennek rejtett magyarázata pedig az – mutatott rá az író –, hogy minél erőszakosabb volt a délszláv állam elnyomása, annál határozottabbá vált a magyarság megmaradási törekvése. A fennmaradást célzó igyekezete következményeként a harmincas évek végére viszonylag széles vertikuma alakult ki a társadalom- és közösségépítő terveknek, szándékoknak, elképzeléseknek és – intézményei kezdetle-

26 Herceg János: *Fiatalok, szóljatok!*. In: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I. kötet*.

Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999. 176.

27 Herceg János: *Egy akol – egy pásztor*. Ua. 239.

•

ges formáinak. A *Kalangya* 1941. decemberi számában közölt *Múlt és jövő* című írásában joggal mutatott rá: a Délvidék, Bácska két évtized múltán már nem az, ami a világháború előtt volt. A vidék magyarsága öntudatban, nemzeti érzésben, szociális gondolkodásban, összetartás tekintetében össze sem hasonlítható a „békebeli Bácska” magyarságával. „Az osztályellentéteket lényegesen csökkentette a végrehajtott agrárreform, az összefogást pedig a közös sors teremtette meg. Senki se lepődjék meg tehát, ha a délvidéki magyar büszkén hivatkozik az elmúlt időben tanúsított nemzeti magatartására, és arra nézve a jövőben sem akar elfogadni kioktatást. Aki itt megtartotta magyarságát, s hű maradt a nemzeti eszményhez, az megérdemli a megbecsülést.”²⁸

Ha a történelem kegyelméből a délvidéki magyarság kapott volna fejlődési-kiteljesedési lehetőséget, minden bizonnyal eljutott volna az polgárosodás új és korszerű igényeinek a megfogalmazásáig, megvalósításáig. A második világháború azonban tragikus véget vetett a megújulási lehetőségeknek. 1941 és 1944 között minden esztendő meghozta a maga földindulását, amelyek sora 1944-ben a megtorláshoz, a partizánterrorhoz vezetett, aminek következtében a Bácska, a Bánság és a Baranya magyarsága újra intézményei, iskolái és értelmisége nélkül maradt. A délvidéki magyarság életében tehát korántsem az 1918 utáni két évtized volt a mélypont. A titói Jugoszlávia – a maga sajátos sztálini változatában – meghozta számára az egypárti diktatúrát, s vele együtt az erősen irányított és determinált gondolkodást és éleslátást.

1944 után – illetve a katonai közigazgatás 1945-ben történt felszámolását követően – Jugoszlávia magyarsága a testvéri délszláv népek közösségén belül, létszámához mérten „kapott” egy napilapot, egy hetilapot, és percre kimért megszólalási lehetőséget az egyetlen, közös (újvidéki) rádióban. A *Magyar Szó* első száma, a szerb *Slobodna Vojvodina* fordításaként *Szabad Vajdaság* címmel 1944. december 24-én, „két hónappal a partizánok bevonulása után” jelent meg, címét 1945. szeptember 27-én változtatta *Magyar Szóra*. „Politikai döntés hozta létre, szóbeli utasítás nyomán jött a világra, úgy is mondhatnánk, hogy partizán módra” – írta *A Magyar Szó fél évszázada* című könyvében Kalapis Zoltán.²⁹ „A Szabad Vajdaság nem vállalt közösséget a két

28 Herceg János: *Múlt és jövő*. Ua. 172.

háború között megjelenő vajdasági magyar lapokkal, [...] de különösen élesen elhatárolta magát azoktól az újságoktól, amelyek a háború idején jelentek meg” – olvasható a kötetben.³⁰ Hasonló módon, hasonló szempontok alapján az újvidéki szerb könyvkiadó, a *Bratstvo-jedinstvo* „konyhájában” született meg a magyar *Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat*, 1957-től a *Forum Könyvkiadó* vállalat, sokáig az egyetlen, ahol magyar írók megjelentethették a könyveiket.³¹ Más volt a *Híd* című folyóirat története, 1945-ös újjászületésekor az 1934–1940 között megjelent, s hamar a jugoszláv kommunisták magyar orgánumává vált, tehát baloldali hagyományokkal rendelkező lap kapott – megbízható káderekkel az élén – engedélyt a megjelenésre. Nem az volt hát a délvidéki magyarság gyarmati kiszolgáltatottsága, amit az erősen baloldali Laták István a XIX. századra vizionált, a gyarmati kiszolgáltatottság akkor szakadt rá, amikor a titói Jugoszláviában a szabad megszólalás, a szabad véleményalkotás lehetőségét is évtizedekre elvették tőle.

Kötetünkbe olyan írásokat gyűjtöttünk egybe, amelyek megmutatják a délvidéki magyarság 1918–1920 utáni két évtized szellemi útkeresésének és közösségi építkezésének különböző elképzeléseit és változatait. Sokféle javaslat fogalmazódik meg ezekben az írásokban, de egy valami közös bennük: a néppel vállalt sorsközösség szándékának a tisztasága. Szerzőik között akadnak, akik a közművelődési egyesületek működését szorgalmazták, mások a gazdasági, pénzügyi, egészségügyi és szociális szövetkezetek létrehozásában vélték megvalósítani az önerőből történő építkezés lehetőségét, ismét mások a lapkiadást és az irodalom megszervezését tekintették elodázhatatlan feladatnak. Egyetlen dolog tűnt bizonyosnak: csak együttes erővel, közös akarattal képesek megvédeni magukat a szerb nacionalizmus elsöprő erejétől. Erős és átfogó lelkiesség az, ami az életért való harcban elfogadható eszközként használható.

Mák Ferenc

29 Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada*. Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez. [Újvidék] Magyar Szó, é. n. [1994] 7.

30 Uo. 8.

31 Csáky S. Piroska összeáll.: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1984. 6. p.

IRODALOM

- Csáky S. Piroska összeáll.: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája: 1957–1983*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 557 p.
- Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1988. 196 p.
- Csuka János: *Kisebbségi sorsban*. A délvidéki magyarság húsz éve. Tanulmányok és kritikák I.; [szerzői kiadás] Subotica, Minerva, é. n. [1941] 126 p.
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest, Püski Kiadó, 1995. 499 p.
- Dettre János: Amnesztia vagy statárium? – A „vajdasági magyar irodalom” kérdéséhez. *Bácsmegeyi Napló*, 1927. január 9. 17. p. és In: *Új partok felé*. Válogatott cikkek. Az írásokat összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Dér Zoltán. Szabadka, Életjel, 1979. 174–177. p.
- Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. Kisebbségi kiütkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923). Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014. 214 p.
- Draskóczy Ede: Kisebbség és erkölcsiség. *Kalangya*, 1940. július–augusztus–szeptember (7–8–9. szám), 289–295. p.
- F. [Fenyves Ferenc]: *Lecturis salutem! Néhány szó az olvasónak – az olvasóról*. In: *Almanach 1929*. A Bácsmegeyi Napló karácsonyi melléklete. Subotica, Minerva Nyomda és Lapkiadó részvénytársaság, 1929. 141 p.
- Gyöngyösi Dezső: *Sorsproblémák*. Sombor, Jugoslovenska štamparija i papirnica Josip Bošnjak – Sombor, 1937. 62 p.
- Havas Emil: Vicinális irodalom. *Kalangya*, 1933. július (II. évfolyam) 7., 489–492. p.
- Herceg János: *A diófa árnyékában*. Délvidéki elbeszélők. Szerkesztette Herceg János. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1942] 275 p.
- Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I. kötet*. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyik László mgr., Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999. 796 p.

- Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez*. [Újvidék], Magyar Szó, é. n. [1994] 189 p.
- Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak*. Népkisebbségi tanulmányok. [szerzői kiadás] Farkas – Dürbeck nyomda, Noviszád, 1940. 159 p.
- Mesaroš, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1981. 284 p.
- Mesaroš, Šandor: *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1989. 404 p.
- A. Sajti Enikő: *Székel telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 63 p.
- A. Sajti Enikő: *Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság*. JATE, Szeged, 1991. 138 p.
- A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán: magyarok Jugoszláviában 1918–1941*. Hispánia, Szeged, 1997. 132 p.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 416 p.
- A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes főlény*. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2010. 357 p.
- A. Sajti Enikő: „Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről” – Steuer György államtitkár jelentése a Délvidék szerb megszállásáról, 1919. szeptember 28. *Limes*, 2012. 4. 43–56. p.
- Simonyi Mária: *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. Tóthfalu, Logos, 2003. 512 [8] p.
- Szántó Miklós: A vajdasági irodalom. *Bácsmegyei Napló*, 1927. január 23. 15. p.
- Szenteleky Kornél: Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. *Bácsmegyei Napló*, 1927. január 30. 15. p.
- Szenteleky Kornél: Válasz Havas Emilnek. *Kalangya*, 1933. július (II. évfolyam) 7. 492–496. p.
- Vagyunk!* A vajdasági magyar irodalom almanachja. A Bácsmegyei Napló karácsonyi melléklete. Szubotica, Minerva nyomda és lapkiadó Részvénytársaság, 1928. 143 p.